

HERB I PIECZĘCIE GÓRY KALWARII

W związku z narastającym nurtem demokratyzacji życia społecznego w naszym kraju, rewaloryzującym znaczenie samorządów lokalnych i w odpowiedzi na potrzebę kultywowania rodzimych tradycji, tak narodowych jak i kościelnych, w Górze Kalwarii pod Warszawą powstała inicjatywa założenia Towarzystwa Miłośników Góry Kalwarii i Czerska oraz przywrócenia miastu pierwotnego herbu. Pierwszą inicjatywę łatwiej było zrealizować, gdyż 10 kwietnia 1989 r. Towarzystwo zostało urzędowo zarejestrowane w Sądzie Wojewódzkim w Warszawie¹. Natomiast przywrócenie herbu pozostało zadaniem do wykonania w terminie późniejszym. Trzeba było najpierw podjąć badania historyczne, by dotrzeć do oryginalnej symboliki godła miasta, zapomnianej bądź wypaczonej w historii. Artykuł niniejszy jest wynikiem podjętego studium historycznego.

1 Wstęp

W literaturze spotyka się zaledwie wzmianki o herbie i pieczęciach Góry Kalwarii². Ostatnio Edward Marchocki, gorliwy zbieracz lokalnych pamiątek, sygnalizował istnienie herbu w trzech wersjach na przestrzeni stuleci³. Trzeba było zatem podjąć kwerendę źródeł i szersze opracowanie zagadnienia.

¹ „Komunikat” (biuletyn wydawany przez Towarzystwo Miłośników Góry Kalwarii i Czerska) 1990 nr 1 s. 1.

² W. Wittyg, *Pieczenie miast dawnej Polski*, Kraków 1905 s. 76–77; M. Gumowski, *Herby miast województwa warszawskiego*, „Miesięcznik Heraldyczny” R. 16: 1937 s. 7; to samo w odbitce, Warszawa 1938 s. 29; Tenże, *Herby miast polskich*, Warszawa 1960 s. 177; *Miasta polskie w tysiącleciu*, pr. zb., Warszawa 1975, zob. rysunek herbu w tomie drugim.

³ E. Marchocki, *Z dziejów Góry Kalwarii*, w: *Studia i materiały do dziejów Piaseczna i powiatu piaseczyńskiego*, pod red. J. Antoniewicza, Warszawa 1973 s. 269–270; Tenże, *O herbach Góry Kalwarii*, rękopis z 1980 r.

Autor tego artykułu był w korzystnej sytuacji, ponieważ już wcześniej śledził dzieje Góry Kalwarii pod kątem działalności instytucji kościelnych na jej terenie, jak też w aspekcie kultycznym, zwłaszcza co do kultu obrazu Matki Boskiej Górskiej z XVII w. oraz funkcjonowania kalwarii czyli ośrodka kultu Męki Pańskiej na przełomie XVII–XVIII w. Rezultaty tych badań zostały już częściowo opublikowane⁴. Z tej racji pominięto w opracowaniu szczegółowy opis dziejów miejscowości. Wypada tylko zaznaczyć, że współczesna nazwa Góra Kalwaria utrwaliła się po 1815 r., wcześniej mówiono o Nowej Jerozolimie (od około 1670 r.), a w średniowieczu używano nazwy Góra (Gura)⁵.

Z końcem XVII w. w Górze nad Wisłą zaistniał ośrodek wzmożonego życia religijnego, dlatego I. Krasicki określił to miejsce mianem „urbs sacerdotalis”. Powstała nawet hipoteza lokująca akcję *Monachomachii* w tejsze Górze Kalwarii⁶. Istniały tu klasztory: bernardynów (1670), dominikanów obserwantów (1671), pijarów (1675), marianów (1677) i dominikanek (1677). Parafię obsługiwali księża filipińscy (od 1672), a po nich – księża komuniści (od 1683). Po śmierci ostatniego prepozyta z grona komunistów (1847) posługę duszpasterską pełnili księża archidiecezji warszawskiej, zaś od roku 1952 pracują tu już tylko księża marianie. Aktywność klasztorów i żywotność kultu Męki Pańskiej trwały do czasu rozbiorów Polski⁷.

Zajęcie się herbem jakiejś społeczności ma znaczenie społeczne i kulturowe, a nie tylko pragmatyczne – aż do czasu jego oficjalnego uznania. Badanie herbu przyczynia się do poznania dziejów miasta i kultury tej społeczności. Ponieważ treść i wyobrażenie godła było podstawą kształtowania się pieczęci miejskich, przeto – w braku przekazów – droga do poznania herbu wiedzie poprzez odczytanie stem-

w Archiwum Parafialnym w Górze Kalwarii), rękopis z 1980 r. w Archiwum Parafialnym w Górze Kalwarii, sygn. P-I-Opr. 2, k. 1–17.

⁴ M. Pisarzak, *Religijne dzieje Góry Kalwarii*, „Wiadomości Archidiecezji Warszawskiej” R. 76: 1986 s. 228–236; Tenże, *Dzieje i kult obrazu Matki Bożej Górskiej w Górze Kalwarii pod Warszawą, tamże* R. 80: 1990 s. 67–74.

⁵ Pierwsze nazwanie Góry mianem Góry Kalwarii zawiera raport Komisji Województwa Mazowieckiego (dalej cyt.: KWM) z datą 16 X 1818 r. do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych (dalej cyt.: KRSW), Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej cyt.: AGAD), akta KRSW 811 k. nlb.

⁶ A. Mitkowska, *Dotychczasowe próby określenia miejsca akcji „Monachomachii” Ignacego Krasickiego w świetle spostrzeżeń historyka architektury*, „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury” R. 14: 1980 s. 25–34.

⁷ M. Pisarzak, *Religijne dzieje*, s. 229–231; J. Ptak, M. Wrzeszcz, *Góra Kalwaria*, w: *Encyklopedia Katolicka* KUL t. 5 szp. 1370–1371.

pli, ich tłoków lub odcisków zachowanych w archiwaliach. Ta droga będzie też naszą drogą; z pożytkiem odwołamy się również do pieczęci parafii. W całości dociekań zastosujemy metodę historycznej i retrospekcyjnej, idąc od współczesności ku początkom fundacji miasta.

2 Od współczesności do epoki przedrozbiorowej

Interesujące nas miasto liczy dziś około dziesięć tysięcy mieszkańców i rozwija się. Jako społeczeństwo jest dość zwarte i aktywne, ceni swoją tradycję i chce mieć własne godło, zatwierdzone oficjalnie. W okresie niepodległości, po pierwszej wojnie światowej, miasto nie złożyło prośby o reaktywowanie swego pierwotnego symbolu. Prawdopodobnie od roku 1917⁸, a niewątpliwie w latach 1918–1952, używano pieczęci miejskiej zawierającej elementy obce tradycji herbowej i pieczętniej Góry Kalwarii, jak korona, kula i cztery lilijki pomiędzy liniami krzyża równoramiennego. Legenda miała następującą formułę: „Miasto Góra Kalwarja”. Tłok tak ukształtowanej pieczęci (28×38 mm) znajduje się w zbiorach prywatnych Edwarda Marchockiego, natomiast jej podobizna widnieje na frontonie ratusza. W czasie okupacji niemieckiej używano dalej tej pieczęci ale ze zmienioną legendą: „Der Bürgermeister der Stadt Gora Kalwaria”⁹.

Cofając się wstecz dziejów miasta z zamiarem dotarcia do pierwotnego, oryginalnego godła, musimy uświadomić sobie fakt, że w XIX w. miasto było zobowiązane do posługiwania się herbem państwowym¹⁰. Na obecnym etapie badań nie wiemy jeszcze jak tę sprawę stawiali Prusacy w latach zaboru 1975–1807. W aktach z tamtych lat dotyczących miasta, nie spotkano pism z pieczęcią górską¹¹. W okresie Księstwa Warszawskiego (1807–1815), obowiązujący herb pań-

⁸ W. Kraska, *Kiedy Góra Kalwaria uzyskała prawa miejskie?*, „Komunikat” 1990 nr 3 s. 4–6. Autor omawia okres po pierwszej wojnie światowej. Odcisk pieczęci pojawił się po raz pierwszy w lutym 1918 r.

⁹ E. Marchocki, *O herbach*, k. 8–9. Dokument z pieczęcią w wersji niemieckiej nosi datę 10 XII 1943 r. Zob. Archiwum Państwowe w Górze Kalwarii (dalej cyt.: APwGK), Akta miasta Góra Kalwaria. Zaświadczenia różne 1945 r., k. nlb.

¹⁰ M. Gumowski, *Herby miast polskich*, s. 14 nn.

¹¹ Autor prześledził akta zespołu Generaldirektorium Südproussen, cz. VI, sygn. 683–698, które dotyczą lat 1796–1806. Akta te zostały zwrócone przez Niemców w 1962 r. i zdeponowane w AGAD. Pisano je zasadniczo drobnym gotykiem w języku niemieckim, a tylko niektóre po francusku.

stwowy łączył w sobie na jednej tarczy herb saski z herbem polskim. Na pierwszym polu były czarne i żółte pasy poziome złączone ukośną zieloną wstęgą, na drugim zaś polu występował biały orzeł z koroną na tle czerwonym. Trzeba pamiętać, że władzę w Księstwie sprawował Fryderyk August, król saski. Ten fakt wyjaśnia złączenie dwóch symboli w herbie państwowym. Rząd Księstwa Warszawskiego dekretem z 29 kwietnia 1811 r. zabronił miastom swego terytorium używać dawnych herbów lokalnych, a wszystkie pieczęcie miejskie nakazał zaopatrzyć w herb z symbolami sasko-polskimi. Po zlikwidowaniu Księstwa w 1815 r. nastąpił krótki okres powrotu niektórych miast do własnych dawnych znaków. Władze Królestwa Kongresowego pismem z 11 października 1822 r. nakazały jednak zaopatrzyć tarcze i pieczęcie w wyobrażenie orła rosyjskiego, mającego na piersiach małego orła polskiego. Był to herb bardziej rosyjski niż polski¹². Jeszcze w roku 1842 zatwierdzono go jako obowiązujący, później jednak, w okresie wzmoczonej unifikacji i rusyfikacji, został pozbawiony małego orła polskiego¹³. Komitet Administracyjny Królestwa pismem z dnia 17 lutego 1868 r. wprowadził orła rosyjskiego na pieczęcie wszystkich urzędów, jakie ocalały w okresie kasaty małych miasteczek. Góra Kalwaria utraciła prawa miejskie i została pozbawiona samorządu w roku 1883. Tak zwane próby przywrócenia oryginalnych herbów miastom polskim w połowie XIX stulecia, oznaczone umownie dwiema datami rocznymi 1847 i 1868, były właściwie igraszką z Polakami i pozorowaniem troski o ich tradycję. Projekty herbów na nowo wówczas opracowane, w oparciu o zachowane dokumenty lokacyjne, nie zostały jednak zatwierdzone przez cara, gdyż miały rzekomo zbyt polski charakter¹⁴.

¹² Już w roku 1819 burmistrz Góry Kalwarii posłużył się pieczęcią z orłami (37x46 mm) i z następującą legendą: „Królestwo Polskie. Burmistrz Miasta Góry Kalwarii”. Zob. AGAD akta Komisji Rządowej Wojny (dalej cyt.: KRW) sygn. 249 k. 48,77,78. Por. KRW 248 k. 17 (dotyczy r. 1821).

¹³ Na potwierdzenie tzw. Wykazu stanu kasy miejskiej Góry Kalwarii z końcem roku 1859, w dniu 18/30 I 1860 burmistrz przyłożył pieczęć okrągłą (23x23 mm) z orłem rosyjskim o następującej legendzie: „Powiat Warszawski” (nad orłem) i „Magistrat M. Góra” (niżej orła). W tych samych aktach rewizor poczynił 7/19 II 1862 uwagę: „Do wykazu utensyliów Magistratu przybyło(!) w roku 1861 dwie pieczęcie dla Magistratu, a drugie dwie do Kaszy...”. Nowe pieczęcie nie różniły się zapewne od poprzedniej. Zob. AGAD KRSW 820 k. 2 v i nn.

¹⁴ M. Gumowski, *Herby miast polskich*, s. 13–15, 78–83. Uwaga. W r. 1819 Góra Kalwaria posiadała u siebie oryginalne nadania przywilejów, mianowicie króla Augusta III z 1739 r. i Stanisława Augusta z r. 1765 oraz bpa Wierzbowskiego z 1684 (dot. poszerzenia gruntów miejskich). Zob. *Summar-*

Miasto Góra Kalwaria, w obecnych staraniach o oficjalne przywrócenie mu herbu jest zobowiązane przedstawić odpowiednim władzom takie jego wyobrażenie, jakie znajduje uzasadnienie historyczne, sięgające do pierwotnej tradycji, skoro ani współczesność (XX w.), ani okres zaborów (XIX w.), nie dostarczają rozstrzygającego kryterium w tej sprawie.

3 Herb lokacyjny (1670)

Pierwotną tradycję symbolu naszego miasta możemy poznać sięgając do zachowanego w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie dokumentu lokacyjnego. Trzeba również zbadać w miarę najdłuższy okres używania pieczęci miejskiej, nawiązującej swym wyobrażeniem do tego, co postanowiono w akcie erekcyjnym. Przywilej lokacyjny miasta pod nazwą Nowa Jerozolima podaje opis i rysunek herbu¹⁵. Ten oryginalny herb miał charakter jednoznacznie religijny, zgodny z przeznaczeniem lokowanego miasta. Chociaż herb został nadany 26 lutego 1670 r. przez króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego, jednakże pomysłodawcą wyobrażenia był Stefan Wierzbowski (1619–1687), biskup poznański (od 1663 r.), właściciel Góry (od 1666 r.) i fundator miasta, noszący znak krzyża w herbie rodzimym typu Jastrzębiec i w swoim herbie biskupim¹⁶. To on właśnie „krzyża świętego miłośnik żarliwy” – jak pisał Andrzej Jan Frankiewicz – zorganizował w Nowej Jerozolimie kult Męki Pańskiej i złączony z nim kult maryjny¹⁷.

jus przywilejów i nadań, w: AGAD KRSW 812 k. 39–42 (spis z 15 XIII 1819). Kopie tych przywilejów zostały przesłane w jednym egzemplarzu do KRSW 26 IX 1821 przez KWM, z zatrzymaniem drugiego egzemplarza w KWM. Natomiast 3 I 1824 były odesłane z KRSW do Prokuratorii Generalnej. Zob. AGAD KRSW 460 c *Kopie przywilejów miast gubernii warszawskiej*, 1822, k. 276. – Kiedy były przekazane do Warszawy oryginalne dokumenty, poczynając od dyplomu erekcyjnego z r. 1670, stanowi to problem badawczy. W każdym razie ten dokument i kilka innych dziś przechowuje AGAD.

¹⁵ AGAD Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 4196; zob. ryc. 1.

¹⁶ M. Pisarzak, *Wspomnienie o biskupie Stefanie Wierzbowskim (1619–1687)*, maszynopis złożony od kilku lat w redakcji „Wiadomości Archd. Warszawskiej”. Odcisk pieczęci bpa Wierzbowskiego w wosku, zamknięty w puszcze, złączony z jego przywilejem lokacyjnym dla Nowej Jerozolimy z 1 I 1672, przechowuje AGAD w Zbiorze Dokumentów pergaminowych, sygn. 4198. Wyobrażenie herbu rodzimego „Jastrzębiec” podaje m. in. Kasper Niesiecki, *Herbarz polski powiększony dodatkami*, wyd. J. Bobrowicz, t. 4 Lipsk 1839 s. 462.

¹⁷ *Ieruzalem nowe we wsi z dawna nazwaney Góra obławione przez cudowne widzenie na niebie Krzyża Świętego na górze teraz Kalwaryey w roku 1667*

Dawna wieś Góra, biorąca nazwę od położenia na wyniosłym brzegu Wisły, udokumentowana historycznie w pismach średniowiecznych, poczynając od roku 1252, zniszczona przez Kozaków i Węgrów współdziałających ze Szwedami w roku 1657, została odbudowana i ufundowana na nowo przez bpa S. Wierzbowskiego jako szczególne miasto, z tą zasadniczą myślą, że będzie ono służyć całemu Mazowszu Południowemu za ośrodek kultu katolickiego jako kalwaria ekspozująca krzyż Chrystusowy. W imię takiego założenia ideowego rozplanowano ulice w kształcie krzyża. Przy jego podstawie stanęła świątynia pw. Świętego Krzyża, a na przecięciu linii – kaplica Piłata, zaś na końcach ramion – klasztory z kościołami. Góra stała się miastem świętym, ukształtowanym na wzór Jerozolimy palestyńskiej. Tradycja mówi o wysypaniu na ulice ziemi przywiezionej z Jerozolimy. Miejsce to stało się celem pielgrzymek (z Warszawy 1677, 1678, z Przegalin Dużych pod Radzyniem Podlaskim 1680) i „teatrem” obchodów stacji połączonych drózkami; stacje były miejscem rozważań tajemnic pasyjnych i maryjnych; znaczna część stacji to kaplice specjalne, poświęcone określonej tajemnicy; modlitewnik kalwaryjny wymienia ponad czterdzieści stacji w kaplicach, przy bramach i w innych miejscach. Obchód drózek z uwzględnieniem przewidzianych nabożeństw wymagał dwóch dni.

Ideę kalwarii w Nowej Jerozolimie bp S. Wierzbowski zaczął konkretnie urzeczywistniać w roku 1666, nabywając grunty wsi Góry, a potem budując kościoły, kaplice i klasztory. Nie dokończywszy tego dzieła, zostawił w testamencie fundusz na uwieńczenie zamiaru. Spadkobiercami swego dziedzictwa uczynił kongregację księży życia wspólnego zwanych komunistami, których osadził na Kalwarii w roku 1863, w miejsce księży filipinów, którzy nie rozwinęli swojej aktywności z powodu braku powołań do zgromadzenia. Zagadnieniem otwartym jest udział zakonu braci mniejszych św. Franciszka w organizowaniu obchodów kalwaryjskich. Mieli oni już doświadczenie w tej dziedzinie zdobyte w Kalwarii Zebrzydowskiej. Wprowadzając bernardynów do Nowej Jerozolimy 30 marca 1670 r., biskup ustanowił ich odpowiedzialnymi za kierowanie obchodami drózek, za organizowanie nabożeństw, i nazwał ich protektorami oraz promotorami kultu¹⁸.

dnia 26. miesiąca grudnia w nocy po nabożeństwie Narodzenia Pańskiego, godzin dwie trwającego, Warszawa 1670 (przeprawione na 1680) s. 5. Uwaga. Dziełko to będzie dalej nazywane modlitewnikiem kalwaryjskim. Bliższych danych o jego autorze nie udało się dotąd ustalić.

¹⁸ M. P i s a r z a k, *Religijne dzieje*, s. 228–229. Por. J. P t a k, M. W r z e s z c z, *art. cyt.*, szp. 1370.

Skąd bp S. Wierzbowski zaczerpnął inspirację do fundowania miejsca świętego z eksponowanym znakiem krzyża? Zapewne z ducha baroku i kontrreformacji, jak też z osobistej pobożności. Własną dewocję i miłość do krzyża, do Męki Pańskiej, biskup wiele razy zaznaczył w swych dokumentach fundacyjnych, wydanych z upoważnienia Stolicy Apostolskiej¹⁹. Wzmocnienie inspiracji fundacyjnej można upatrywać w zdarzeniu z dnia 26 grudnia 1667 r. A. J. Frankiewicz nawiązuje do niego w tytule i w dedykacji modlitewnika kalwaryjskiego. Treścią wydarzenia była szczególna wizja krzyża na niebie wczesnym rankiem w zachodniej części wsi Góry.

„Gdy słońce na horyzont niebieski wchodziło,
W ten czas jak pod nogami u Krzyża stańło,
Miesiąc zaś gdy słońcu z nieba ustępował,
Stańł w półkrzyża znacznie serce figurował.
I lubo słońce w ten czas do wschodu spieszyło,
To jednak widowisko na zachodzie było,
Nad samą Górą, właśnie jakby zawieszono,
Znać to miejsce już dawno Bogu ulubione”²⁰.

Nie mamy dziś żadnych potwierdzeń autentyczności tego niezwykłego zdarzenia. Być może, opis ten jest tylko zabiegiem literackim A. J. Frankiewicza, składającego hołd biskupowi, swemu dobroczyńcy w dniu 26 grudnia, w rocznicę jego urodzin i dzień św. Patrona. Jedno wszakże jest dla nas istotne, że autor dziełka nawiązuje w dedykacji do herbu górskiego, oraz podaje jego wyobrażenie i objaśnienie.

Dokument lokacyjny Nowej Jerozolimy sprawę herbu ujmuje lakonicznie: „Loco Stémmatis utetur Signo Sanctissimae Crucis cum nonnullis adiunctis, prout hic melius artificiosa manu expressum et delineatum cernitur” (Za herb będzie używany znak świętego krzyża z pewnymi dodatkami, jak to zostało lepiej wyrażone i określone na rysunku). I zaraz dodano: „Tego godła czyli znaku będzie używał magistrat miasta we wszystkich swoich aktach publicznych, wydając pisma, dekrety, laudy – dla ich uwierzytelnienia – jak to czynią zwyczajnie inne miasta”²¹.

¹⁹ *Vinea Christi sive iura et privilegia antiquitus Gora nunc vero Neoierosolimitana ex actis castrensibus descripta... Operarii in Vineam Christi zelo et charitati conducti ad propagandam gloriam... (Dei), Crucis et Passionis Saluatoris nostri Domini Jesu Christi recollectionem, sanctissimae et immaculatae Deiparae semper virginis Mariae honorem...*, Varsaviae 1680 passim.

²⁰ Tekst znajduje się na odwrocie karty tytułowej modlitewnika.

²¹ AGAD Zbiór dokumentów pergam., sygn. 4196 k. 2.

Rzeczywiście, w środku karty pergaminowej, przy cytowanym tekście, umieszczono wzór herbu i pieczęci. W owalu występuje nazwa miasta: IERUSALMNOVA. Kolejność wyrazów odpowiada gramatyce języka łacińskiego. W praktyce, w aktach kościelnych, gdzie była podawana nazwa, uwzględniano szyk polski, używając zwrotu „Neo Ierosolima” lub „civitas Neoierosolimensis”, zastępując wyraz Jeruzalem (rodzaju nijakiego) nazwą Jerozolima (rodzaju żeńskiego), współgrającym rodzajowo z łacińskim terminem „civitas” (rodzaju żeńskiego).

Oprócz nazwy miasta, rysunek herbu wykonany na dokumencie lokacyjnym zawiera jeszcze inne znaki: krzyż rzymski z sercem na przecięciu ramion; w sercu są cztery gwoździe, a niżej krzyża – pagórek w zarysie i słońce nad horyzontem, nad krzyżem zaś – księżyc w swej kwadrze. Rysunek nie uwzględnia koloru pola.

4 Dawne pieczęcie miasta

Nie ulega wątpliwości fakt, że pierwszą pieczęć miasta sporządzono w oparciu o dokument lokacyjny. Niestety, tłok tej pieczęci zaginął. Współcześnie znamy tylko odciski różnych pieczęci, występujące w aktach z końca XVIII i z początku XIX w., przypominające pierwotny wzór. Opis odcisków zaczniemy od najstarszego spośród nich.

1. Odcisk suchy czyli papierowy pieczęci owalnej, w wymiarze 36×42 mm, znajduje się na dokumencie miejskim z roku 1777, przechowywanym w Muzeum Narodowym w Krakowie, w kolekcji Wiktora Wittyga, heraldyka warszawskiego (zm. 1921 r.). Dokument jest raportem Feliksa Kornuszeńskiego, burmistrza Góry, sporządzonym dla Komisji Skarbu Koronnego z „przyjmowania i wydawania papieru stemplowego”. W otoku pieczęci znajduje się niekompletnie wycięta legenda: SIGIL/L/VM CIVITATIS /NEOIEROSOLI/MENSIS. Część wyobrażeniowa zawiera krzyż z czterema promieniami, wychodzącymi z narożników. Ramię pionowe jest nieco dłuższe od poziomego, być może ze względów kompozycyjnych, ponieważ pieczęć ma kształt owalny. Nad górną linią krzyża jest wyobrażenie księżycy, poniżej zaś znak słońca²². Taką samą pieczęcią zostały potwierdzone trzy kopie akt własnościowych, sporządzone przez notariusza Sebastiana Kaczorowskiego w latach 1778–1798. W tych latach właśnie

²² Muzeum Narodowe w Krakowie, rps 529/79. Por. W. Wittyg, *Pieczęcie miast dawnej Polski*, s. 76–77. Autor błędnie opisał odcisk pieczęci na dokumencie z r. 1777, mówiąc, że zawiera koronę i kulę Ziemi (zob. opis na s. 77, por. z rysunkiem).

zaszły zmiany w tytule własności jednego z zajazdów w mieście, przy rynku. Ostatecznie w roku 1819 rodzina Warłowskich sprzedała „gościniec” z posesją administracji wojska rosyjskiego, stacjonującego w Górze. Wtedy właśnie Prokuratorja Generalna zgromadziła dokumenty opatrzone pieczęcią miejską. Były to wcześniejsze wypisy „ex actis consularibus scabinalibusque ciuitatis Nova Jerusalem”²³. Omawiana pieczęć została też wycięta 10 stycznia 1808 r. na zaświadczeniu rady miejskiej, potwierdzającym prawa klasztoru ojców bernardynów do wyspy na Wiśle zwanej Kępą²⁴. Pieczęć „sucha” jest najstarszą spośród spotykanych w dokumentach. Wykazuje ona podobieństwo do herbu lokacyjnego. Jej początki możemy wiązać z epoką nadania osadzie praw miejskich (1670).

2. Początek XIX w. przyniósł miastu pieczęć odciskaną po użyciu tuszu. Była to mała, okrągła pieczęć, o średnicy 26×26 mm (według M. Gumowskiego – 27 mm), mająca wyobrażenie krzyża równoramiennego, oraz słońce w kształcie małej kuli i księżyc. M. Gumowski spotkał tę pieczęć na dokumencie miejskim z roku 1802 dziś zaginionym, a przechowywanym przed ostatnią wojną w Muzeum Narodowym w Warszawie. W części opisowej były następujące wyrazy: SIGILLUM CIVITATIS NEOIEROS/O/LIMENSIS. Na innych odciskach (o których niżej) legenda ta jest prawie nieczytelna, do identyfikacji więc bardzo pomocna jest informacja M. Gumowskiego²⁵. Sądzić przeto należy, iż tą samą pieczęcią posłużył się burmistrz Mikołajewski 23 września 1811 r., poświadczając autentyczność odpisu pewnego kontraktu. Dotyczył on umowy jednego z radnych o dzierżawę ogrodu miejskiego. Umowę sporządził pisarz aktowy Jan Pomian Ostromecki. Pieczęć została przyłożona na kilku kopiach pism dołączonych do sprawy²⁶. Odcisk tej samej pieczęci znajduje się też na kopii protokołu publicznych zebrań mieszkańców z udziałem burmistrza, w dniach 24 kwietnia i 18 maja 1816 r., w sprawie odstąpienia gruntów miejskich na parcele budowlane dla osób prywatnych, głównie dla Żydów²⁷. Posługiwanie się omawianą pieczęcią należy ostatecznie z wiązać z wczesnym okresem porozbiorowym, powstała ona, być może, wkrótce po 1795 r.

3. Na początku XIX w. istniała jeszcze inna pieczęć miejska, oka-

²³ AGAD KRW 249 k. 28 v, 29 v, 30 v.

²⁴ AGAD KWM 6170 k. 6.

²⁵ M. Gumowski, *Herby miast województwa*, s. 41 (w odbicie s. 20).

²⁶ AGAD KRSW 811 k. nlb.

²⁷ AGAD KRSW, jak wyżej.

zała i ozdobna. Jej wyraźny odcisk, po użyciu tuszu, występuje w księdze akt stanu cywilnego za rok 1816, i ma wymiary 40×50 mm. Legendę na pieczęci otoczono podwójną linią dekoracyjną, a tekst brzmi następująco: SIG/I/LLVM: CIVITATIS: NEO: JEROS/O/LI-MENSIS. W środku odbitki widać krzyż, linia pionowa jest nieco dłuższa. Ponadto występują cztery ostre gwoździe z łebkami w kątach ramion krzyża. Nad krzyżem – wyobrażenie księżyca, niżej – znak słońca z wyraźnymi promieniami²⁸. Porównanie tej pieczęci z najstarszą (1777) wykazuje ich duże wzajemne podobieństwo. Ta okazała pieczęć była prawdopodobnie w użyciu równolegle z inną, małeńką, okrągłą, której odciski pochodzą z lat 1802–1816. Prawdopodobnie na wyżej opisanej pieczęci kończy się okres posiadania przez miasto Górę własnego, oryginalnego stempla. Wiemy już, że w latach rozbiorów i panowania rosyjskiego na tamym terenie miasto nie używało własnej pieczęci, próby zaś powrotu do herbu miejskiego – i być może do pieczęci – nie zyskały aprobaty cara.

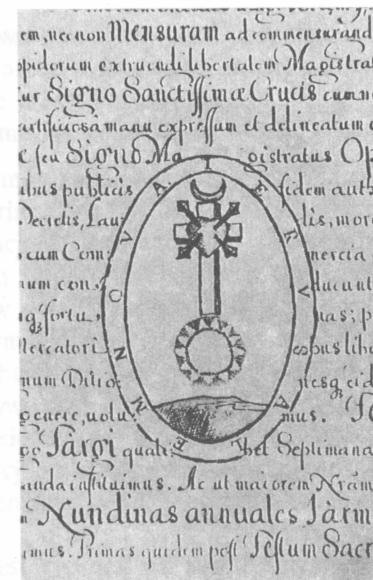
5 Projekcje herbu i pieczęci

Oprócz odcisków pieczęci, służących jako środek do poznania elementów herbu, zachowały się jego rysunkowe przedstawienia. Znajdujemy je w rękopisach i w starych drukach dotyczących administracji miejskiej lub miejscowej parafii. Warto zapoznać się z ich treścią, by prześledzić kontynuację (lub zanik) tradycji herbowej i sfragistycznej miasta.

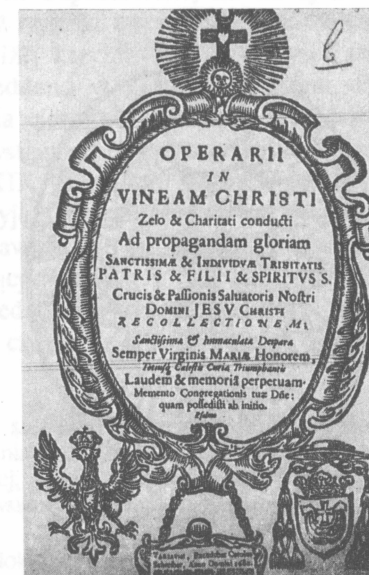
1. Znamy już rysunek pieczęci herbowej, wykonany na pergaminie dokumentu lokacyjnego wystawionego w roku 1670. Ponadto, może się odwołać do pięciu innych rycin i projekcji.

2. Interesujący jest rysunek zamieszczony na odwrocie karty tytułowej wspomnianego już modlitewnika *Ieruzalem nowe we wsi...* (1670), z objaśnieniem symboliki. Oto kompozycja rysunku: nad dwoma pagórkami – słońce, wyżej – krzyż rzymski, nad nim – księżyc, a na łączu ramion krzyża – serce przebite czterema gwoździami. Tekst dedykacji zawiera objaśnienie wymienionych symboli. Oto jeden fragment komentarza:

„... Okrąg tej to włości, (Góry!)
Tą to figura okrągła mianuje.
I okrąg Xięstwa tego (Czerskiego!) znamionuje,

Fragment dokumentu lokacyjnego Nowej Jerozolimy wraz z herbem (1670).

Rysunek herbu Góry Kalwarii na karcie tytułowej *Vinea Christi...* z roku 1680.

²⁸ APwGK Akta Stanu Cywilnego gminy Czersk, aneksy, sygn. 11 k. nlb; zob. ryc. 3.

Pieczęć miasta Góra Kalwaria z roku 1816.

Pieczęć Góry Kalwarii z końca XVII w.

„Że Mazowieckie tłumy zgromadzone,
Miłością przeciw Bogu (do Boga) pobudzone
Na długie czasy, y potomne lata,
Będą rozmyślać odkupienie świata”²⁹.

3. Rysunek wkomponowany w literę „S” wyrazu „Significamus” na dyplomie królewskim Jana III Sobieskiego z 4 marca 1676 r., zatwierdzającego lokację miasta, zachował się w złym stanie. Inicjał jest wypełniony herbem króla, biskupa i miasta. Herb miejski tworzą wyobrażenia: ziemia w postaci pagórków, słońce, krzyż rzymski z sercem i czterema gwoździami, księżyc oraz napis NOVA JERUSALEM³⁰.

4. Rysunek herbu górskiego możemy oglądać na karcie tytułowej zbioru praw i przywilejów, zebranych i wydanych drukiem, staraniem bpa S. Wierzbowskiego, jako *Vinea Christi... Operarii in Vineam*. Elementami kompozycji tego rysunku są: krzyż równoramienny otoczony w krąg promieniami, niżej krzyża – słońce, a nad krzyżem – księżyc³¹.

5. Oryginalny jest rysunek na karcie tytułowej księgi chrztów parafii górskiej czyli nowojerozolimskiej z lat 1700–1790, przechowywanej w Archiwum Parafialnym w Górze Kalwarii. Ponad tytułem księgi *Liber sive Metrica Baptisatorum*, na tarczy z tłem niebieskim jest przedstawiony krzyż rzymski z sercem w kolorze czerwonym (bez gwoździ i promieni), niżej krzyża – słońce, wyżej zaś – księżyc. Krzyż, słońce i księżyc oddano w kolorze złocistym. Poza tarczą, u góry, znajduje się korona cierniowa, a u dołu i po bokach – dwie gałązki zieleni, złączone wstęgą z napisem: „Stemma Neo Hierosolimae”³².

6. W połowie XIX w. powstał rysunek projektu(!) herbu z umowną datą 1847, przyjętą dla zbioru *Album Heraldii Królestwa Polskiego*. Projekt ten nawiązywał do dyplomów królewskich z lat 1739 i 1765, potwierdzających prawa i przywileje miejskie Nowej Jerozolimy, i dlatego przedstawiał trzy złote krzyże, stojące na wzniesieniu pomalowanym na czerwono. Propozycja ta nigdy jednak nie zyskała

²⁹ *Ierusalem nowe*, s. 1–7. Wyrazy w nawiasach podane stanowią konieczne dopowiedzenie objaśniające tekst wierszowany. Na nieustanne rozmyślanie tajemnic Męki Pańskiej, dniem i nocą, zgodnie z chronologią wydarzeń opisanych w Ewangelii, wskazuje symbol słońca jako znak dnia i symbol księżyca jako znak nocy.

³⁰ AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 4197.

³¹ Rysunek na kartach tytułowych obydwu części zbioru praw *Vinea Christi...* zob. ryc. 2, fotokopia z części „b”.

³² Archiwum Parafialne w Górze Kalwarii, sygn. P-III-C.2 karta tytułowa.

aprobaty. Sam rysunek był przechowywany w Archiwum Akt Dawnych w Warszawie. Uległ zniszczeniu w 1944 r.³³

7. Odmienny od poprzedniego projekt herbu(!) opracowała Heroldia petersburska w 1869 r. Rysunek przedstawia krzyż z sercem, w którym tkwią cztery gwoździe, w górze jest księżyc, a niżej słońce, zaś w prawym narożniku tarczy – herb Guberni Warszawskiej. Ten projekt również nie zyskał zatwierdzenia przez cara, jednakże zachował się do naszych czasów. Przechowuje się go w Leningradzie³⁴.

Dokonany przegląd rysunków wzbogaca znacznie naszą wiedzę o herbie. Potwierdza również aktualność stałych elementów jego kompozycji, jak krzyż, słońce i księżyc. Mamy więc uzasadnienie tradycji i dowód nieustannego wracania do prawzoru.

Oprócz rysunków istnieje jeden jedyny, urzędowy opis herbu miasta. Wymienia on tylko krzyż i serce Jezusowe jako elementy godła Góry Kalwarii, powołując się przy tym na przywilej króla Michała (1670). Wiadomość tę czerpiemy z pracy pt. *Opisy zabytków starożytności w Królestwie Polskim... Guberni Warszawskiej, zebranych w latach 1844 i 1846, objaśnionych w atlasie III rysunkami w r. 1851*. Pracę tę wykonała delegacja działająca z polecenia Rady Administracyjnej. Kierownikiem zespołu, wysłanego w teren, był Kazimierz Strączyński³⁵.

6 Pieczęcie parafii górskiej jako nośnik symboliki heraldycznej

Zgromadzony materiał o wizerunku herbu Góry Kalwarii uzupełniają dawne pieczęcie parafii górskiej. Znamy je głównie z odcisków na dokumentach z XIX i początku XX w. Odwołanie się do nich w tym miejscu ma ten sens, że dostarczają one nie tylko zbioru informacji porównawczych, lecz także potwierdzają dotychczasowe dane o interesującym nas herbie. Symbolika pieczęci parafialnej wiąże się z symboliką pieczęci miejskiej, gdyż te dwie instytucje stanowiły specy-

³³ M. Gumowski, *Herby miast polskich*, s. 177. Dyplomy królewskie z XVIII w. znajdują się w AGAD, w Zbiorze dokumentów pergaminowych, sygn. 4279 (Augusta III, r. 1739) i sygn. 4317 (Stanisława Augusta Poniatowskiego, r. 1765). Obydwa dokumenty mają rysunek trzech krzyży na górze, z tym, że środkowy krzyż w dyplomie z r. 1765 wyraźnie nawiązuje do herbu miasta, gdyż jest zaopatrzony w księżyc, słońce i serce z czterema gwoździami. U podnóża szczytu znajduje się przedstawienie grobu Pańskiego z figurą Jezusa, niżej napis „Nowe Jeruzalem. 1765”.

³⁴ Centralne Państwowe Archiwum Historyczne w Leningradzie, fond 1343, opis 15 p, dzieło 328: *o gierbach gorodow Warszawskiej Guberni*, s. 70. Wiadomość tę autor zawdzięcza dr hab. Stefanowi K. Kuczyńskiemu z Warszawy.

³⁵ Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Gabinet Rycin, sygn. 243 s. 62.

ficzną jedność socjologiczną. Pierwotnie Nowa Jerozolima jako miasto biskupie i prywatne, dziedziczone później przez administratorów parafii, księży życia wspólnego, chociaż posiadała własny samorząd i zespół ławników, to jednak za drugą instancję spraw spornych miała – z woli biskupa – proboszczów parafii kalwaryjskiej. Taki układ więzi i zależności funkcjonował, aż do czasu sekularyzacji miasta po trzecim rozbiórce Polski³⁶. Zaborcy nazywali Górę Kalwarię miastem narodowym lub rządowym. Zadania proboszczów zostały ograniczone do funkcji kościelnych, z wyjątkiem płatnej funkcji urzędnika stanu cywilnego. Mogła zatem parafia posługiwać się nadal własną pieczęcią parafialną, nawiązującą do godła miasta. Jedynie stempel proboszcza jako urzędnika stanu cywilnego, oraz pieczęć dozoru kościelnego miały charakter państwowy, zaznaczony orłem rosyjskim lub napisem w języku najpierw polskim a później rosyjskim³⁷. Oto znane dzisiaj z odcisków na różnych dokumentach ślady pieczęci parafii górsko-kalwaryjskiej.

1. Na pierwszym miejscu trzeba wymienić odcisk pieczęci z użyciem tuszu, który pojawia się trzykrotnie w okresie od 1808 do 1815 r. Występuje najpierw w księdze akt stanu cywilnego Góry Kalwarii; posłużył się nią w 1808 r. ks. Julian Salezy Dąbrowski, wikariusz parafii³⁸. Tą samą pieczęcią potwierdził on w dniu 18 marca 1811 r. zaświadczenie o podaniu przez trzy niedziele w ogłoszeniach parafialnych wiadomości o licytacji dzierżawy gruntów miejskich³⁹. Słabą odbitkę tej pieczęci widać również na piśmie ks. Bartłomieja Michałowskiego, komendarza parafii górskiej. Dokument ten z datą 15 listopada 1815 r. świadczy o pożarze pewnego domostwa w mieście⁴⁰.

Jest to pieczęć owalna, o wymiarach 40x50 mm. Kompozycję figuralną pieczęci tworzy biały krzyż rzymski z sercem w kolorze czarnym, oraz księżyc i słońce; brak gwoździ i promieni. W odbitkach z lat 1811 i 1815 krzyż jest czarny, a serce – białe. Znaki te otacza jakby świetlista aureola, oznaczająca świętość. Legenda jest znamieną: + SIGILLUM. CONGREGA. CAL. VAR. ET. DECAN. NEO. IEROSO. Pełne brzmienie tekstu było następujące: Sigillum Congre-

³⁶ Zob. Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, rps 6083 III: Księga wyroków patrymonialnych (1680–1755) oraz odpisy innych akt i dokumentów (1670–1792) dot. Góry Kalwarii.

³⁷ Archiwum Parafialne w Górze Kalwarii, Zbiór pieczęci z XIX i XX w.

³⁸ APwGK Akta Stanu Cywilnego m. Góry Kalwarii, sygn. 14 k. 59 a; zob. ryc. 4.

³⁹ AGAD KRSW 811 k. 20.

⁴⁰ AGAD KRSW 811 k. nlb.

gationis Calvariensis et Decani (lub Decanatus) Neoierosolimensis tzn. Pieczęć Kongregacji Kalwaryjskiej i Dziekana (lub Dekanatu) Nowojerozolimskiego. Treść legendy wskazuje na to, że mamy tu do czynienia z pieczęcią najstarszą, zapewne z końca XVII w. (1672–1682), jakkolwiek jej odcisk jest znany wyłącznie ze źródeł nowszych.

Księża diecezjalni zorganizowani przez bpa S. Wierzbowskiego w kongregację filipinów, osadzoną w Nowej Jerozolimie, od początku (1672) używali określenia „kongregacja kalwaryjska”. Wyrażenie to oznacza wspólnotę rezydującą na Kalwarii przy kościele Świętego Krzyża. Pierwszy przełożony tej kongregacji, ks. Andrzej Gołkowski, działający w Górze już od 1669 r., notowany zaś jako filipin od roku 1672, używał tytułu prepozyta i dziekana nowojerozolimskiego (1674–1679), co wynika z dokumentów zawartych w *Vinea Christi... Operarii in Vineam*, i z innych przekazów pisanych⁴¹. Tytuł dziekana nowojerozolimskiego wskazuje na trzy możliwości rozumienia tego urzędu: 1. Dotyczy on administracji i przełożenia w kongregacji filipinów; byłby to tytuł stosowany wewnątrz kalwaryjskiej wspólnoty duchownych; 2. Każdy prepozyt kalwaryjski miał spełniać funkcję dziekana względem duchowieństwa zakonnego całego miasta, jako tzw. decanus urbanus czyli dziekan w mieście, w odróżnieniu od decanus ruralis czyli dziekan na wsi; 3. Bp S. Wierzbowski ustanowił dekanat nowojerozolimski w miejsce piaseczyńskiego nazywanego także czerskim, i że nowojerozolimski jakiś czas rzeczywiście istniał mając jako dziekana prepozyta kalwaryjskiego. Ewentualne znalezienie nowych źródeł przyczyni się, być może, do rozwiązania tej zagadki. Wyjaśnienie problemu utrudnia fakt zniszczenia przez pożar w 1944 r. akt kościelnych archidiaconatu warszawskiego. Tymczasem wystarczy satysfakcja, że odcisk pieczęci w źródłach z lat 1808–1815 odsyła badacza do początków istnienia miasta i poświadcza przedstawiony opis jego herbu.

2. Zupełnie innej pieczęci kościelnej używano w XIX w. i w pierwszej połowie XX w. Jej tłok (34×34 mm) znajduje się w kancelarii parafii rzymskokatolickiej w Górze Kalwarii. Ma ona następującą legendę: „PIECZEŃ KOŚCIOŁA PARAFIAL. MIASTA GÓRY KALWARII”; zawiera również znak krzyża rzymskiego, usytuowanego na górnej płaszczyźnie podwyższenia trójstopniowego. Całość wskazuje na nową sytuację parafii. Pod koniec XVIII w. (1791–1797) siedziba parafii została przeniesiona z Kalwarii (gdzie jest obecnie cmentarz grzebalny), czyli z kościoła Świętego Krzyża do centrum miasta, do rozbudowanej kaplicy Piłata, zamienionej na Kościół parafialny pw.

⁴¹ M. Pisarzak, *Religijne dzieje*, s. 235.

Podwyższenia Krzyża Świętego. Aktu przeniesienia dokonał bp Remigiusz Zambrzycki, ówczesny proboszcz górski. Nazwa miasta widoczna na pieczęci i jej najstarszy odcisk wskazują na okres po Księstwie Warszawskim jako czas wykonania tłoku.

Oto wykaz akt Archiwum Parafialnego w Górze Kalwarii, w których występuje pieczęć symbolizująca tytuł Podwyższenia Krzyża Świętego: *Rachunek z Funduszu pokładnego* w parafii Góra Kalwaria za rok 1844, wystawiony 1 stycznia 1845 r.⁴²; *Liber Missarum pro Fundatoribus et Benefactoribus Ecclesiae Parochialis in Gora Kalwaria ab an. 1882 ad an. 1986*, z notą ks. Jana Braulińskiego proboszcza i wicedziekana dekanatu grójeckiego z datą 26 sierpnia 1893⁴³; Inwentarz kościoła parafialnego w Pieczyskach, z dnia 16 sierpnia 1900 r., podpisany i opatrzony pieczęcią przez ks. Jana Braulińskiego, zastępcy dziekana grójeckiego⁴⁴; Pismo ks. Ludwika Wąlichnowskiego, proboszcza w Górze Kalwarii do Komitetu Obywatelskiego, wystawione 14 grudnia 1915 r.⁴⁵; Wykaz statystyczny parafii w Górze Kalwarii(!), wykonany 7 marca 1921 i podpisany przez ks. L. Wąlichnowskiego, proboszcza⁴⁶.

Powyższy katalog odcisków omawianej pieczęci podaliśmy celowo w komplecie, gdyż z tego przeglądu nasuwa się wniosek: pieczęć przedstawiająca Podwyższenie Krzyża Świętego była nadal używana, aż do lat dwudziestych XX w., a może i następnych, mimo, że od roku 1883 parafia korzystała z kościoła pobernardyńskiego, po zmianie tytułu, z Ofiarowania NMP na Niepokalane Poczęcie NMP.

Wśród pieczęci przechowywanych dzisiaj w kancelarii parafii tylko współczesna okrągła pieczętka (wykonana po roku 1952) zawiera przedstawienie tajemnicy maryjnej Niepokalanego Poczęcia. Nie ma więc dzisiaj kontynuacji pieczęci nawiązujących w treści i wyobrażeniu do symbolu miasta; nastąpiło zatem odejście od pierwotnej tradycji XVIII i XIX w.

7 Wnioski dla działalności heraldycznej

Zmierzamy do podsumowania tematu heraldyki i sfragistyki Góry Kalwarii. Dokonany przegląd historycznych pieczęci i rysunków her-

⁴² Archiwum Parafialne w Górze Kalwarii, sygn. D-35 s. 152.

⁴³ *Tamże*, sygn. P-II-18 k. 43 v i 44.

⁴⁴ *Tamże*, sygn. D-25 s. 213.

⁴⁵ *Tamże*, sygn. P-II-3 s. 75.

⁴⁶ *Tamże*, sygn. D-27 s. 273.

bu prowadzi nas do następujących wniosków: 1. Nie posiadają uzasadnienia w herbie górskim takie elementy, jak: krzyż grecki z promieniami lub imitacja krzyża jerozolimskiego; korona nad krzyżem; kula ziemską pod krzyżem; 2. Tradycja uzasadnia stosowanie takich znaków, jak: krzyż rzymski lub prosty, równoramienny, z sercem pośrodku (lub bez serca) na przecięciu linii krzyża; wyobrażenie wzniesienia ziemi, pagórka lub góry, u stóp krzyża; promieniste słońce ponad wzniesieniem lub ponad dwoma pagórkami ziemi; teren górzysty i słońce nad nim, lecz poniżej krzyża, u jego podnóża; półksiężyc ponad krzyżem, na przedłużeniu ramienia pionowego; 3. Kolor pola powinien być niebieski lub czerwony. Z zasady ciała niebieskie, jak gwiazdy, słońce, księżyc, występują na tle firmamentu nieba, tak jak w naturze. Uwzględnienie koloru czerwonego byłoby nawiązaniem do czerwieni herbu dawnego Województwa Mazowieckiego⁴⁷, i współczesnego, nieoficjalnego herbu Góry Kalwarii. Czerwony kolor pola sugeruje M. Gumowski w pracy *Herby miast polskich*⁴⁸. Pagórki czyli wzniesienia ziemi z symbolem drzew powinny mieć kolor naturalnej zieleni. Natomiast krzyż, słońce i księżyc mogą być złociste, w kolorze metalowym, chociaż księżyc oddaje się zwykle kolorem białym (srebrnym), a słońce – złotym lub czerwonym; 4. Po uwzględnieniu głównych symboli wydobytych z tradycji heraldycznej i sfragistycznej Góry Kalwarii, można skomentować ich znaczenie. Krzyż – to znak zbawienia, otoczony czcią w religii chrześcijańskiej. Tajemnica zbawienia – dokonana przez mękę i śmierć na krzyżu oraz zmartwychwstanie Jezusa – była treścią rozważań i obchodów kalwaryjskich w Nowej Jerozolimie, dzisiejszej Górze Kalwarii. Serce – to personifikacja Jezusa Chrystusa. Jest to symbol miłości zbawczej i ofiarnej, zwłaszcza, gdy jest przedstawione z wbitymi weń gwoździami. Serce w kolorze białym oznacza szlachetność i czystość, bezinteresowność miłości Jezusa do człowieka; serce czerwone oznacza żywą, gorącą, intensywną miłość. O wartości osoby decyduje jej serce rozumiane proegzystencjalnie, w znaczeniu biblijnym, jako życie dla innych i z innymi. Słońce i księżyc – to dwa ciała niebieskie, świadkowie domniemanego wydarzenia, tzn. wizji krzyża na firmamencie niebieskim nad całą Górą w dniu 26 grudnia 1667 r.

⁴⁷ M. Gumowski, *Herbarz polski*, Poznań 1934 z. 1 tabl. 19.

⁴⁸ M. Gumowski, *Herby miast polskich*, opis i rysunek w kolorze na s. 177. Autor oparł się zapewne na pieczęci odcisniętej na dokumencie z r. 1777, błędnie opisanej przez W. Wittyga. Za sugestią Gumowskiego idą niektóre popularne przewodniki, np. Janusz Żmudziński, *Grójec, Warka i okolice*, Warszawa 1965 s. 69.

Słońce i księżyc – to również symbole dnia i nocy. Obecne przy krzyżu wskazują na to, że w każdym czasie, o każdej porze, po prostu nieustannie, trzeba wielbić krzyż, uznawać go i czcić, zwłaszcza w tym Świętym miejscu, w Nowej Jerozolimie. Mają tu zastosowanie słowa Pisma Świętego, wzywające całe stworzenie do wielbienia Boga:

Słońce i księżycu, błogosławcie Pana,
Chwalcie i wywyższajcie Go na wieki!
Dni i noce, błogosławcie Pana,
Chwalcie i wywyższajcie Go na wieki!

(*Księga Daniela 3, 62.71*)

Można też przywołać inny tekst biblijny, podkreślający udział ciał niebieskich w historii zbawienia i w nieustannym kulcie oddawanym Panu na górze Syjon i w Jeruzalem.

Księżyc się zarumieni, słońce się zawstydzi,
bo zakróluje Pan Zastępów
na górze Syjon i w Jeruzalem:
(...) będzie uwielbiony.

(*Księga Izajasza 24, 23*)

Powyższy tekst Pisma Świętego zastosowany do dawnej wsi Góry, przeznaczonej na miejsce kultu krzyża Chrystusowego, dobrze harmonizuje z topografią i nowym nazewnictwem: oto miejsce Góry zajęło Jeruzalem jako Nowa Jerozolima, w której wzniesienie za Wierczeniem nazwano Syjonem. W tych to miejscach, na tym terenie, zakrólował Pan, wielbiony modlitwą i pieśnią pielgrzymów obchodzących dróżki kalwaryjskie.

Ziemia jako pagórki i wzniesienia – to przede wszystkim znak Góry, miejscowości nad Wisłą, a zwłaszcza wzniesienia zwanego Kalwarią (w XIX w. Starą Kalwarią), gdzie był wystawiony kościół Świętego Krzyża. Ziemia – to także, zdaniem A. Frankiewicza, symbol Ziemi Czerskiej i Ziemi Mazowieckiej czyli całego regionu Województwa Mazowieckiego w XVII w.⁴⁹

⁴⁹ Pomoc do rozumienia symboli i ich rozwiązywania, stanowią następujące publikacje: Ch. Zieliński, *Sztuka sakralna*, Poznań–Warszawa–Lubin 1959; *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, pod red. S. Kozakiewicza, Warszawa 1969; U. Janicka-Krzywda, *Atrybut, patron, symbol*, Kraków 1987; M. Lukker, *Słownik obrazów i symboli religijnych*, z niem. tłum. bp K. Romaniuk, Poznań 1989.

Komentarz do symboliki herbu miasta Góry Kalwarii odsłania jego religijny i lokalny charakter, związany z funkcją kultyczną miejsca, przeznaczonego w zamyśle fundatora na kalwarię dla Mazowsza. Taka jest autentyczna wymowa symbolu Góry Kalwarii, dawnej Nowej Jerozolimy, znajdująca uzasadnienie w źródłach. Trzeba koniecznie sięgnąć do nich dzisiaj, kiedy administracja miejska oraz Towarzystwo Miłośników Góry Kalwarii i Czerska podjęły starania o przywrócenie miastu herbu zakorzenionego w niezafałszowanej tradycji lokalnej⁵⁰.

⁵⁰ Z relacji zamieszczonych w „Komunikacie” wynika, że oficjalne reaktywowanie godła Góry Kalwarii nastąpi wkrótce. Przygotowanie materiału i rysunku Towarzystwo powierzyło Grzegorzowi Jabłońskiemu.